

Sabit Gelirlilerin Refahındaki Gelişmeler: Bir Uyarı

Murat ÇOKGEZEN

Türkiye’de sıradan vatandaş, ekonominin günlük hay huyundan başını kaldırıp bir türlü uzun dönemli eğilimlerine bakma fırsatı bulamıyor. “Faizler indi, faizler çıktı; dolar indi, dolar çıktı; borsa indi, borsa çıktı. Benim için sonuçta ne değişti? Benim refahım yıllar içinde arttı mı? Azaldı mı?” sorularına bir türlü sıra gelmiyor. Kriterizliğin hüküm sürdüğü profesyonel iktisatçılar cephesinde ise konu sadece “sabit gelirlilerin durumu sürekli kötüleşiyor” muhabbetiyle geçiştiriliyor. Her türlü olumsuz görüşü gayet kolaylıkla kabul etme eğiliminde olduğumuz için, çoğu kişi kerâmeti kendinden menkul bu önermeyi sorgulama gereği duymuyor. Kuşkusuz herkesi aynı kefeye koymak yanlış olur. Konuya samimiyetle eğilen, tezlerini ampirik kanıtlarla desteklemeye çalışan iktisatçılar da söz konusu. Bunlar da, verilere dayanarak, sabit gelirlilerin refahının yıllar içinde azaldığını ya da çok az arttığını iddia ediyorlar. Ben de bu yazıda “İşçi Düşmanı” damgası yemeyi göze alarak aksini iddia edeceğim. Asıl amacım, refah hesaplamalarına ilişkin bazı konulara kısa ve çok da teknik olmayan bir giriş yapmak ve bu konuda daha ayrıntılı olarak araştırma yapacakların karşılaşılabilecekleri bir soruna dikkat çekmeye çalışmak.

Öncelikle beni bu yazıyı yazmaya sevkeden bazı çalışmalardan alıntılar ile başlamak istiyorum. Türkiye’nin saygın akademisyenleri tarafından hazırlanan Türkiye Tarihi serisinin *Bugünkü Türkiye (1980-1995)* başlıklı beşinci cildinde¹

Murat Çokgezen, Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, mcokgez@marmara.edu.tr

1. Tanör, B., K. Boratav ve S. Akşin, *Türkiye Tarihi: Bugünkü Türkiye (1980-1995)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s.175

çalışmayı yapanlar genel imalat sanayii reel ücretler indeksinin 1976'da 100 iken 1990'da 112.8 olduğunu hesaplamışlar. Yani imalat sanayiinde çalışan işçilerin satın alma güçleri 14 yılda sadece yüzde 12.8 artmış. Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk tarafından hazırlanan *Türkiye Ekonomisi*² kitabında ise gerek ücretlerin gerekse memur maaşlarının reel olarak 1988 yılında 1979'daki seviyesinin yarısına düştüğü ifade ediliyor. Hatta memur maaşları 1970'ten bu yana neredeyse reel olarak dörtte bir; ücretler ise yüzde 38 seviyesine düşmüş. Yani ücretli ve maaşlıların refahında -satın alma güçlerinde- ciddi düşüşler yaşanmış. Aynı haneden iş hayatına katılanların sayısının iki kat arttığını düşünsek bile işçi ve memur aileleri 80'lerin sonunda 70'lerin başındaki refahı tutturamıyorlar. Bu hesaplamalara göre sabit gelirliilerin hali içler acısı.

Fakat 70'li yılları rahatlıkla hatırlayan biri olarak bu bulgular benim kişisel gözlemlerimle örtüşmüyor. Örneğin, bundan yirmi yıl önce yüksek dereceli bir memur olan babamın tüketim düzeyi, bugün orta dereceli bir memur olan benden daha düşüktü. Mahallemizin bütün çocukları birleşip bugün kimsenin satın almaya tenezzül bile etmediği plastik bir top alabilirdik. "Meşin" futbol topuna sahip olmak ise ciddi bir ayrıcalıktı. Futbol topu olan, oyunun değişmez oyuncusu olmaya hak kazanırdı. Bugün "meşin" futbol topları ayrıcalık olmaktan çıkmış durumda. Bunun yanında, bugünün çocukları bizim 70'li yıllarda hayal dahi edemeyeceğimiz şeylere sahipler. 70'lerde bir televizyon sahibi olmak, hem bir itibar hem de sürekli "meraklı" misafir çektiği için bir yakınma vesilesiydi. Bugün ise, her yeni açılan evin en az bir renkli televizyonu var. Geçen hafta bana temizliğe gelen hanım kendi halı yıkama makinesini beraberinde getirmiş. Kendi iddiasına göre ben de bir tane almalıymışım, hem ona kolaylık olurmuş hem de bu makineler daha iyi yıkıyorlarmış. 30 sene önce hangi temizlikçi kadın bir halı yıkama makinesine sahip olmayı hayal edebilirdi acaba? Yine 70'li yıllarda babalar doğan çocukları adına telefona yazılırlardı ki çocuk 18-20 yaşlarına geldiğinde telefon sahibi olsun. Bugün ise neredeyse hemen her evde telefon olduğu gibi en az 16 milyon 'aktif' cep telefonu abonesinden söz ediyor.

Tabii, okuyucu "Ne biçim iktisatçısın? Bir iktisatçı iddialarını sadece böyle kişisel gözlemlere mi dayandırır?" diye sorabilir (gerçi kimse siyasetçilere ya da basında atıp tutanlara böyle sormuyor ama...). Onlara da bazı sayılar vermek istiyorum. Türkiye'de kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla satın alma gücü paritesine göre 1976 yılında 1787 dolar iken, 1990'da 4711 dolara yükseliyor.³ Doğal olarak, kişi başına milli gelir hesapları her bireyin milli gelirden eşit pay aldığı

2. Kepenek Y. ve N. Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.

3. Yenal, O. *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, TSKB Yayınları, İstanbul, 2002.

varsayıyor. Burada, 'gelir dağılımı çalışanlar aleyhine bozuluyor, bu nedenle çalışanlar gelir artışından aynı oranda nasiplenemiyor' savı öne sürülebilir. Fakat tüm bozulmaları dikkate alsak da ücretlilerin gelirinde bir azalma meydana geldiğinden söz etmek olanaksız olduğu gibi, refahlarının önemli ölçüde arttığı söylenebilir. Türkiye'de fiyat endeksleri hazırlayan iki kuruluştan biri olan İTO'nun İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi'ndeki mal bileşiminin değişimi de ücretlilerin refahının artışına ilişkin önemli ipuçları taşıyor. Bu endeksteği harcamaların 1963 ve 1985 yıllarındaki bileşimi karşılaştırıldığında yiyecek ve gıda harcamalarının toplam harcamalar içindeki payının giderek azaldığını (%50'lerden % 30'lara), ev eşyası, eğlence harcamalarının yaklaşık iki kat arttığını görüyoruz.⁴ Refah artışını tüketim artışıyla ölçtüğümüze göre bazı tüketim mallarının yurtiçi satışlarının gelişimi de refah artışının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Örneğin Türkiye'de 1974 yılında 97.808 çamaşır makinesi satılmış iken, bu sayı 1990'da 665.400'e çıkıyor: aynı yıllardaki buzdolabı satışları ise 299.072'den 846.387'ye çıkıyor. 1985 yılında 9.185 olan bulaşık makinesi satışları 1992'de 282.506'ya; 1982'de 88.933 olan renkli TV satışları da 1993'te 1.457.756'ya yükseliyor.⁵ Görüldüğü gibi dayanıklı tüketim malları satışlarında akıl almaz artışlar söz konusu. Tüm bu malları da ücretliler dışındaki kesimlerin aldığı iddia edilemez.

Beni bu satırları yazmaya yönelten çalışmaları yapanların nitelikleri dikkate alındığında bir hesaplama hatası yapmadıklarını rahatlıkla düşünecek olursak, neden böyle farklı sonuçlara ulaşıyoruz? Bu sorunun cevabını bulmak için önce bu hesaplamaların nasıl yapıldığına bir göz atmak gerekir. Öncelikle yapılan, söz konusu kesimlerin incelenen yıllara ait cari gelirlerini bulmak ve bunlardan enflasyonun etkisini gidermek için o yıllar arasındaki fiyat indeksine göre deflate etmek, enflasyonun etkisini gidermektir. Yapılan hesaplama çok basit olduğu için, sorunun kullanılan verilerde -ya ücretlerde ya da endekslerde- olduğunu düşünmek yanlış olmaz.

Önce ücretler ve maaşlardan başlayalım. Bu verilere ne kadar güvenebiliriz? Memur ücretlerinde çok fazla sorun olmasa gerek. Çünkü bunlar resmî kayıtlara dayanıyor. Katsayı artışlarına bakarak maaşlar hesaplanabilir. Burada tek sorun maaş dışı tazminat ve ilavelerin dikkate alınıp alınmadığı olsa gerek. Çünkü bazı memuriyetlerde gelir vergisine tâbi kısım, memurun eline geçen maaşın neredeyse yarısı olmuş durumda. Memur maaşlarına ilişkin verilerin bu değişimleri ne derece dikkate aldığı önemli. Özel sektöre ilişkin veriler bu anlamda daha sorunlu

4. İTO, *Türkiye'de Fiyat Endeksleri Hesaplama Yöntemleri ve Uygulamaları*, İTO yayınları, İstanbul, 1998.

5. Bu veriler için bkz. Buğra, A., "Non-market mechanisms of market formation: The development of the consumer durables industry in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, 19, 1998.

olmalı. Çünkü özel sektörde önemli ölçüde sigortasız çalışan ya da daha düşük sigorta primi ödemek için maaşı kayıtlarda düşük gösterilenler var. Bu nedenle ücret ve maaşlara ilişkin verilerin bence ciddi biçimde konuyla spesifik olarak ilgilenen (varsa) uzmanlar tarafından incelenmesi gerekir.

Diğer sorun endekslerle ilgili. Fiyat endeksleri refah artışı hesaplamalarına ne kadar uygun? Öncelikle her ne kadar Türkiye’de sürekli enflasyondan bahsetsek bile reel olarak bazı malların fiyatları düşüyor. (Bunların neden endekslere yansımadağını uzmanlara bırakıyorum). Özellikle teknolojinin gelişmesi ile birlikte malların fiyatları sürekli değişme eğiliminde. İki-üç sene önce 1000 dolar karşılığı TL’ye satılan bilgisayar, bugün neredeyse yarı fiyatına almak mümkün. Yine çok yakın tarihte cep telefonları 600-700 dolara satılırken bugün fiyatlar 30-40 dolara kadar düşmüş durumda. Bunlar yakın tarihteki gelişmeler. Bir de bugün sıradanlaşması nedeniyle fiyat düşüşlerini dikkate almadığımız mallar var. Örneğin, zamanın ünlü aktörü Ayhan Işık ile yıllar önce bir gazetede yapılan röportajda meşhur film yıldızı ünlü aktör, ilk başrolünden aldığı parayla kendine bir kol saati aldığından böylece meydanlardaki saatlere bakıp zamanını ayarlamaktan kurtulduğundan bahsetmekteydi. Bugün herhalde kimse bir saat almak için kendisine bir filmde başrol teklif edilmesini beklemek zorunda değil.

Fiyat düşüşlerine neden olan bir başka unsur uluslararası serbest ticaret alanındaki gelişmelerdir. Türkiye’de de ithalat üzerindeki engellerin kaldırılması ile yurt dışından gelen rekabet içeriye fiyat düşüşleri şeklinde sirayet etti. Örneğin çocukluğumda bir statü meyvesi olan muz, ithalat engellerinin kaldırılmasıyla birlikte elma, portakal gibi “sıradan” fiyatlı meyvelerle aynı fiyata satılmaya başlandı (gerçi 2002 yılı başında gümrüklerin % 200’e yükseltilmesiyle yeniden pahalı ama yine de ulaşılmaz değil). İthalatın liberalizasyonu ile benzer durumlar birçok malda yaşandı.

Refahı etkileyen, ama rakamlara yansımayan bir başka unsur da kalite etkileridir. Örneğin 70’li yıllarda da evimizde de bir televizyon vardı, şimdi de bir televizyon var. Bu durumda refahım değişmedi mi? Tabii ki değişti. Çünkü 70’li yıllardaki televizyon siyah-beyazdı ve çok basit ayarları vardı. Şimdiki televizyonum ise renkli, teletekstli. Hatta biraz daha paraya kıyarsam stereo, internet bağlantılı, görüntüleri hafızaya alan bir televizyon bile alabilirim. Yani şimdiki televizyonumun sağladığı fayda eskisine göre çok daha fazla. 70’li yıllarda da evimizde bir çamaşır makinesi vardı, şimdi de bir tane. O zaman annem merdaneli makinesiyle, leğende çamaşır yıkayan annesine göre çok daha az yorulmaktaydı. Şimdi otomatik makinesiyle 70’li yıllara göre çamaşır yıkarken çok daha az yoruluyor. Ama maalesef bunlar verilere yansımıyor.

Tüm dünyada özellikle de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tüketim alışkanlıkları hızla değişiyor. Peki endeksler bu değişikliğe aynı hızda uyarlanabili-

yorlar mı? İTO'nun İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi 1963'ten sonra 1985 yılında değiştirilmiş. DİE'nin endeksleri ise on yılda bir yenileniyormuş. 1987 yılında endeksi her beş yılda bir hazırlamaya karar vermişler, ancak 1994 yılında yeni bir endeks hazırlanabilmiş. On yıl içinde hem tüketicinin tüketim alışkanlıkları hem de alışveriş alışkanlıkları çok değişiyor, ama endeksler bu değişikliklere uyarlanamıyorlar. Özellikle yüksek enflasyonlu ve düşük gelirli ülkelerde tüketiciler fiyat değişiklikleri karşısında süratle tepki veriyorlar ve hemen fiyatı yükselen malın ikâmelerini aramaya başlıyorlar. Dolayısıyla o malın tüketicinin sepetindeki ağırlığı aniden değişiyor. Tabii hesaplama tekniklerinin de değişen ağırlıkları dikkate alacak şekilde yenilenmesi gerekiyor ama bunların yapılması oldukça güç. Tüketicinin fiyat farkları karşısında bir başka tepkisi alışveriş yaptığı yeri değiştirmek. Alternatiflerin çoğalmasıyla tüketici süpermarketten aldığı malı daha ucuz olduğunu keşfederse pazardan almaya başlayabiliyor. Ya da A marketinden değil de B marketinden kolaylıkla alabiliyor. Peki endeks hazırlayanlar veri topladıkları yerleri bu kadar süratle değiştirebiliyorlar mı?

Bu sorunlar sadece Türkiye ile ilgili değil. 1995 yılında ABD'de Tüketici Fiyatları Endeksi'nin incelenmesi için bir komite kuruluyor. Bu komite ABD'de TÜFE'nin enflasyonun tüketiciler üzerine getirdiği yükü ortalama 1 puan abarttığını buluyor.⁶ (Yani enflasyon %3 olarak ilan edilmişse gerçek rakam %2 olmalı). Türkiye'de henüz böyle bir çalışma yapılmadığı için TÜFE'deki sapmaları bilemiyoruz ama bu oranın -yukarıda belirtilen sebeplerden- daha yüksek olduğunu kestirmek zor değil. Bunları hesaplamak kuşkusuz zor, ama mevcut endeksleri iyileştirmek mümkün. Buradaki soru bunu hesaplamaya değip değmeyeceği. Çünkü enflasyonun %60-70 arasında dolandığı bir ülkede 3-4 puanlık sapmalar çok önemli olmayabilir. Bu nedenle de değmez diye düşünülebilir. Bunlar tartışmaya açık konular. Ama bildiğimiz bir şey var: Yıllık ufak sapmalar uzun zaman dilimlerinde büyük farklara sebep olabiliyor. Bu nedenle eğer mevcut endeksler ilgili kurumlar tarafından yeniden ele alınmayacaksa bu verileri kullanan araştırmacıların uzun zaman dilimlerine ilişkin hesaplamalar yaparken daha tedbirli olmaları gerekir.

6. Micael Boskin, Ellen Dulberger, Robert Gordon, Zvi Griliches ve Dale Jorgenson'dan oluşan ve Boskin komisyonu olarak isimlendirilen komisyonun raporuna ilişkin ayrıntılı çalışmalar *Journal of Economic Perspectives*, 12/1 de bulunabilir.